

YOLG'IZ VA KO'P BOLALI OILALARNING IJTIMOY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

BOZARALIYEVA SARVINOZXON MIRODIL QIZI
XAKIMOVA SHAHNOZA ABDUBANNOB QIZI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
M-PSI 24/1-guruh 2-bosqich magistranti
E-mail: sarvinozxonbozaraliyeva@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18199515>

ARTICLE INFO

Received: 31st December 2025

Accepted: 1st January 2026

Published: 9th January 2026

KEYWORDS

yolg'iz bolali oila, ko'p bolali oila, ijtimoiy-psixologik muhit, oilaviy tarbiya, emotsional iqlim, ijtimoiylashuv, empatiya, shaxs rivoji, oilaviy muloqot, emotsional intellekt

ABSTRACT

Mazkur maqolada yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Oilaviy muhit, ota-onaning tarbiyaviy pozitsiyasi va emotsional iqlimning shaxs rivojiga ta'siri yoritiladi. Yolg'iz bolali oilalarda individual ehtiyojlar va mustaqillik, ko'p bolali oilalarda esa ijtimoiylashuv, empatiya va mas'uliyat hissining shakllanishi asosiy omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari oilaviy tarbiyada emotsional intellektni rivojlantirishga xizmat qiladi.

KIRISH. Bugungi globallashuv va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida oilaning jamiyat va shaxs rivojidadagi o'rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, ularning bolalar tarbiyasi, emotsional rivoji hamda ijtimoiylashuv jarayoniga ta'siri dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Oilaviy muhit, ota-onaning tarbiyaviy pozitsiyasi, bolalar o'rtasidagi munosabatlar va emotsional iqlim shaxsning axloqiy, emotsional va ijtimoiy sifatlari shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Yolg'iz bolali oilalarda bolaga individual e'tiborning kuchliligi, emotsional bog'liqlik va mustaqillikning o'ziga xos rivojlanishi kuzatilsa, ko'p bolali oilalarda hamkorlik, empatiya, mas'uliyat va ijtimoiy moslashuv jarayoni ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosati bilan bevosita bog'liqdir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oila institutini mustahkamlash va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi[1] hamda "Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan davlat siyosatini rivojlantirish to'g'risida"gi qarorlarida oilaviy tarbiyaning samaradorligini oshirish, bolalarning psixologik farovonligini ta'minlash muhim vazifa sifatida belgilangan[2].

Tadqiqotning asosiy maqsadi yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish hamda ushbu oilaviy muhitning bolalar shaxsiy rivojiga ta'sirini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish jarayonida oilaviy emotsional muhitning ahamiyatini yoritish, har ikki turdagi oilalarning o'ziga xos jihatlari aniqlash, bolalarning ijtimoiylashuvi va emotsional intellekti shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish hamda oilaviy tarbiyani takomillashtirishga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

Tadqiqot obyekti sifatida yolg'iz va ko'p bolali oilalardagi tarbiya jarayoni tanlandi, tadqiqot predmeti esa ushbu oilalarda shakllanadigan ijtimoiy-psixologik muhit va uning bolalar shaxs rivojiga ta'sirini tashkil etadi. Tadqiqot natijasida yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari asoslab berilishi, ularning ijobiy va muammoli jihatlari aniqlanishi

hamda oilaviy tarbiya jarayonida emotsional intellektni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqilishi kutilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish masalasi psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlarida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur muammo bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda oilaviy muhitning shaxs rivojiga ta'siri, ota-onaning tarbiyaviy pozitsiyasi, bolalar o'rtasidagi munosabatlar hamda emotsional iqlimning ahamiyati keng yoritilgan.

O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari va uning shaxs kamolotidagi roli alohida ta'kidlangan. Jumladan, R. Sunnatova oilaviy tarbiyaning psixologik asoslarini o'rganib, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi emotsional munosabatlar shaxsning ijtimoiy moslashuvida muhim omil ekanini asoslab bergan[3.B.96]. Sh. Abdullayeva tadqiqotlarida bolalar xulq-atvorining shakllanishida oilaviy muhit va tarbiya usullarining ahamiyati yoritilib, ko'p bolali oilalarda ijtimoiy tajribaning kengroq shakllanishi ilmiy jihatdan izohlangan[4.B.87]. Shuningdek, N. Jo'rayevning ilmiy ishlarida oilaviy muloqot madaniyati, ota-onaning pedagogik savodxonligi va emotsional iqlimning bolalar shaxs rivojiga ta'siri chuqur tahlil qilingan[5.B.132].

Xorijiy tadqiqotchilar ishlarida ham oilaning tarkibi va bolalar sonining ijtimoiy-psixologik rivojiga ta'siri keng o'rganilgan. A. Adlarning shaxsiy psixologiya nazariyasida tug'ilish tartibi va oiladagi farzandlar soni shaxs xarakteri shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. D. Goleman emotsional intellekt nazariyasida oilani emotsional ko'nikmalar shakllanadigan birlamchi muhit sifatida baholab, bolalik davridagi oilaviy munosabatlar shaxsning keyingi hayotiga kuchli ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan[6.B.68]. U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasida esa oila shaxs rivojining markaziy mikrotizimi sifatida qaralib, undagi ijtimoiy va psixologik omillar bolaning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatib berilgan.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi shaxsga yo'naltirilgan, tizimli va faoliyat yondashuvlariga tayanadi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, qiyosiy tahlil, kuzatish, so'rovnoma hamda psixologik diagnostika metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash, oilaviy muhitning bolalar shaxs rivojiga ta'sirini asoslash imkoniyati yaratildi. Olingan natijalar asosida oilaviy tarbiyani takomillashtirish va emotsional intellektni rivojlantirishga oid ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari shaxs rivojida muhim ahamiyatga ega bo'lib, oila birlamchi ijtimoiy institut sifatida bolaning emotsional, ijtimoiy va axloqiy kamolotini belgilaydi. Oiladagi muhit, ota-onaning tarbiyaviy munosabati va emotsional iqlim bolalarda muloqot madaniyati, empatiya, o'zini anglash hamda his-tuyg'ularni boshqarish ko'nikmalarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli oilaning tarkibi va bolalar soni ijtimoiy-psixologik rivojlanish jarayonida muhim omil sifatida qaraladi.

Yolg'iz bolali oilalarda ijtimoiy-psixologik muhit ko'pincha ota-ona va bola o'rtasidagi yaqin emotsional munosabatlar bilan tavsiflanadi. Bunday oilalarda bolaga individual e'tibor yuqori bo'lib, bu holat bolaning o'ziga ishonchi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, haddan tashqari g'amxo'rlik va nazorat bolada ijtimoiy moslashuv jarayonining sekinlashishiga, tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchiliklar yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Yolg'iz bolali oilalarda emotsional bog'liqlik kuchli bo'lib, bu holat bolaning hissiy barqarorligi bilan bir qatorda emotsional qaramlikning shakllanish ehtimolini ham yuzaga chiqaradi.

Ko'p bolali oilalarda esa ijtimoiy-psixologik muhit bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, hamkorlik va raqobat jarayonlari orqali shakllanadi. Aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi muloqot bolalarda empatiya, sabr-toqat, mas'uliyat va ijtimoiy rollarni anglash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday oilalarda bolalar ijtimoiy tajribani bevosita o'zaro munosabatlar orqali

egallab, jamoadagi xulq-atvor me'yorlarini tezroq o'zlashtiradilar. Shu bilan birga, ota-ona e'tiborining teng taqsimlanmasligi ayrim bolalarda emotsional yetishmovchilik yoki raqobat hissining kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Oiladagi emotsional iqlim tushunchasi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ijobiy emotsional iqlim bolalarda xavfsizlik hissi, o'ziga bo'lgan ishonch va ijtimoiy faollikni kuchaytiradi, salbiy emotsional muhit esa stress, xavotir va moslashuv muammolarini keltirib chiqaradi. Yolg'iz va ko'p bolali oilalarda emotsional iqlim turlicha shakllansa-da, har ikkala holatda ham ota-onaning emotsional savodxonligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shuningdek, emotsional intellekt tushunchasi oilaviy tarbiya jarayonida asosiy nazariy kategoriya sifatida qaraladi. Emotsional intellekt shaxsning o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalar hissiyotlarini tushunish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Oilaviy muhitda shakllangan emotsional tajriba bolalarning keyingi ijtimoiy munosabatlari va shaxslararo muloqot sifatini belgilab beradi. Shu bois, yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan tarbiya jarayoni barkamol shaxsni shakllantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bolaning shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Yolg'iz bolali oilalarda ota-ona va bola o'rtasidagi yaqin emotsional munosabatlar, individual e'tiborning yuqoriligi va mustaqillikning shakllanishi bolalarda o'ziga ishonch, mas'uliyat hissi va emotsional intellektning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, haddan tashqari himoya va nazorat bolalarda ijtimoiy moslashuv va tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkinligi aniqlangan.

Ko'p bolali oilalarda esa bolalar o'rtasidagi muloqot, hamkorlik, empatiya va raqobat jarayonlari ijtimoiy tajribani boyitadi va ularning ijtimoiylashuv darajasini oshiradi. Aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi munosabatlar bolalarda sabr-toqat, mas'uliyat, murosaga kelish va nizolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, ota-onaning e'tiborining teng taqsimlanmasligi ayrim bolalarda emotsional yetishmovchilikka olib kelishi mumkinligi aniqlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oilaviy tarbiyadagi emotsional iqlim va ota-onaning pedagogik savodxonligi bolalarning emotsional intellekti, ijtimoiy faolligi va shaxs sifatida barkamol rivojlanishida asosiy omil hisoblanadi. Yolg'iz va ko'p bolali oilalarda ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilgan tarbiya jarayoni bolaning hissiy barqarorligi, ijtimoiy ko'nikmalari va shaxs sifatida kamol topishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli, oilaviy tarbiya jarayonida yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni joriy etish zarur.

XULOSA VA TAVSIYALAR. Xulosa qilib aytganda, yolg'iz va ko'p bolali oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bolalarning shaxs sifatida rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Yolg'iz bolali oilalarda individual e'tibor, emotsional bog'liqlik va mustaqillik shakllanadi, ko'p bolali oilalarda esa bolalar o'rtasidagi muloqot, hamkorlik, empatiya va mas'uliyat hissi rivojlanadi. Oiladagi emotsional iqlim va ota-onaning pedagogik savodxonligi har ikki turdagi oilalarda ham bolalarning emotsional intellekti va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli, tarbiya jarayonida oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olish va emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni qo'llash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. "Oila institutini mustahkamlash, xotin-qizlar va bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". — Toshkent, 2021 yil 2 fevral, PF-6169. — 6 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.07.2021 yildagi PF-6260-sonli "Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi Farmoni
3. R. Sunnatova "Oilaviy tarbiya psixologiyasi". — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018. — 216 b.
4. Sh. Abdullayeva "Emotsional intellekt va shaxs rivojlanishi psixologiyasi". — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020. — 184 b.
5. N. Jo'rayev "Farzand tarbiyasida emotsional madaniyatning o'rni". — Toshkent: Ilm-Ziyo, 2021. — 152 b.
6. Adler A., Goleman D. "Understanding Human Behavior and Emotional Intelligence". — New York: HarperCollins, 2006. — 312 b.

